

Η ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ

Η τραγική σκηνοθεσία του πολιτικού

Σωτήρης Μανωλόπουλος

Η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή μιλάει σε πολλούς και διαφορετικούς ανθρώπους. Τι έχει να πει η Αντιγόνη για το πολιτικό σε ένα σύγχρονο ψυχαναλυτή το 2022. Το έργο του Σοφοκλή είναι μια παραδειγματική σκηνική ανάδειξη του πολιτικού μέσα σε μια τραγική πλοκή. Μια σκηνοθεσία που έχει σχέση με το σήμερα, με τους πολύπλοκους και μη διαχειρίσιμους καιρούς και τον απολεσμένο προσανατολισμό.

Ο Freud από τους τραγικούς ποιητές προσέλαβε την οδυνηρή τους διάγνωση για την ανθρώπινη φύση. Πήρε επίσης τη μοναδική σύλληψη ότι ο άνθρωπος έχει ανάγκη να βγει στη σκηνή και να παρουσιάσει δημόσια την προσωπική του οδύνη (Steiner, 1998, 2011). Να έρθει σε επαφή με το εντός του άλλο μέσα από το έξω άλλο. Να πει τον προσωπικό του μονόλογο στο κοινό και στον εαυτόν του.

Ο θάνατος είναι αναγκαιότητα αποφασισμένη από τη φύση. Το πένθος είναι ανθρώπινη ανάγκη. Είναι μια προσωπική, βαθιά, οδυνηρή εσωτερική διαδικασία και είναι, επίσης, δημόσια υπόθεση. Ο Κρέων απαγορεύει αυτή τη διαδικασία στους στενούς συγγενείς του Πολυνείκη και στην κοινότητά του.

Από την πρώτη αρχή της ζωής μπορεί, και πρέπει, να απαγορευτούν οι ενορμήσεις τού Εκείνου. Ο Winnicott τονίζει πως οι ανάγκες του Εγώ δεν πρέπει ποτέ να προδίδονται. Ο άνθρωπος πρέπει να ξεχωρίζει το αδύνατο από το απαγορευόμενο, την ανάγκη από την επιθυμία.

Η Αντιγόνη βγαίνει στην αγορά και συγκρούεται θανάσιμα με τον Κρέοντα που εκφράζει τον νόμο της πόλεως. Εκείνη εκφράζει την «ηθική του όμαιμου», της συγγένειας, τον άγραφο νόμο. Είναι εύκολο να παρερμηνεύσουμε αυτή την σύγκρουση ως διαμάχη ανάμεσα στον θείο και τον ανθρώπινο νόμο (Τοπούζης, 1997). Πράγματι, οι τραγικοί ποιητές πήραν την θέση των μάντεων μέσα στην πόλη, για να μιλήσουν για τις περιοχές της ανθρώπινης εμπειρίας που κείνται επέκεινα της σφαίρας της πολιτικής, του γραπτού νόμου και του λόγου. Οι ποιητές μάς βοηθούν να αναγνωρίσουμε και να ενσωματώσουμε αυτές τις περιοχές που βρίσκονται έξω από το νόημα της πολιτικής.

Η δόμηση μιας υπερφυσικής πραγματικότητας καθρεφτίζει μια ασαφή αναγνώριση των ασυνείδητων διαδικασιών (Freud, 1901: 259). Γράφει ο Freud (1913: 93): «Αν η θέση του επιζώντος σε σύγκριση με τους νεκρούς ήταν πράγματι αυτό που έκανε τον πρωτόγονο άνθρωπο να σκεφτεί και τον ανάγκασε να παραδώσει μέρος της παντοδυναμίας του στα πνεύματα και να θυσιάσει μέρος της ελευθερίας δράσης του, τότε αυτά τα πολιτισμικά παράγωγα θα συνιστούσαν μια πρώτη αναγνώριση της **Ανάγκης** που αντιβαίνει στον ναρκισσισμό του ανθρώπου».

Ο άνθρωπος πρέπει να σέβεται αυτές τις άγνωστες, μυστηριώδεις δυνάμεις που τον προσδένουν στον ζυγό της ανάγκης, αλλιώς διαπράττει ὕβριν. Το τραγικό υποκείμενο αναλαμβάνει προσωπικά την μοίρα του, που έχει καθοριστεί από τις μυστικές δυνάμεις προ πολλού. Δεν της ξεφεύγει, την υπομένει (Williams, 1993: 146).

Η τραγική θέση αρχίζει με τον χωρισμό και την ανάδυση του υποκειμένου από την αρχική ένωση, την συνάντηση με την αναπόφευκτη πραγματικότητα, το σοκ από την απώλεια της παντοδυναμίας. Για να μπορέσει να βαστάξει τον κλονισμό, το υποκείμενο χρησιμοποιεί μεταβατικά αντικείμενα και τα φαινόμενα του *παίξιν* μιας Τρίτης πραγματικότητας, της περιοχής όπου δημιουργούμε και βιώνουμε τις εμπειρίες μας. Αυτός είναι ο χώρος της κουλτούρας, μια ενδιάμεση σφαίρα μεταξύ της ψυχικής και της κοινωνικής πραγματικότητας.

Το τραγικό και το πολιτικό ξεπροβάλλουν, όταν το υποκείμενο αναδύεται από την αρχική ένωση και όταν αρχίζουν να παίρνουν μορφή τα όρια ανάμεσα στην φαντασίωση και την πραγματικότητα. Στην περιοχή των μεταβατικών αντικειμένων συνυπάρχουν αντιφάσεις, οι οποίες δεν επιλύονται με συμβιβασμούς, ούτε με διχασμούς. Το παράδοξο του μεταβατικού χώρου συνδέεται με το τραγικό και την δημοκρατία. Με άλλα λόγια, με την πολιτική πράξη.

Ο Καστοριάδης (2008: 220) αναφέρεται σε ένα μεγάλο απόσπασμα που προστέθηκε στους *Επτά επί Θήβας* από άγνωστο συγγραφέα, εβδομήντα χρόνια μετά το 470 που τους έγραψε ο Αισχύλος. «Αυτό το μεγάλο απόσπασμα τελειώνει με ένα Στάσιμο όπου ο χορός χωρίζεται σε δύο μέρη, που καθένα τους τραγουδάει τον δικό του σκοπό:

Οι πρώτοι λένε (στ. 1072-1077): “Εμείς θα πάμε και θα τους θάψουμε μαζί, ακολουθώντας το τελετουργικό. Γιατί αυτό το πένθος είναι κοινό στην γενιά μας και η πόλη κάθε φορά επαινεί διαφορετικά τις δίκαιες πράξεις”. Οι άλλοι μισοί λένε: “Εμείς θα πάμε με την άλλη σορό, όπως

επαινούν μαζί η πόλη και η δικαιοσύνη. Γιατί, μαζί με τους μακάριους θεούς και την δύναμη του Διός, αυτός εδώ ήταν κυριότατα που έσωσε την πόλη των Καδμείων, για να μην ανατραπεί και να μην κατακλυσθεί από το κύμα αλλοδαπών ανθρώπων”. Οι Αθηναίοι του 5ου π.Χ. αιώνα ... έβλεπαν αμφοτέρως τις πλευρές χωρίς να αισθάνονται πως έπρεπε να πάρουν ριζικά το μέρος της μιας ή της άλλης».

Για τον Καστοριάδη, η Δημοκρατία είναι «τραγικό» πολίτευμα, γιατί είναι αυτοαναφορικό: Είμαστε υπεύθυνοι για τις επιλογές μας και τις συνέπειές τους. Ως πολιτικός θεσμός, η τραγωδία είναι θεσμός αυτοσυγκράτησης. Θυμίζει στους Αθηναίους ότι υπάρχουν όρια άγνωστα από πριν στο δρων υποκείμενο, το οποίο ενεργεί υπεύθυνα αποδεχόμενο τους κινδύνους των πράξεών του. Ένα από τα νοήματα της *Αντιγόνης* είναι το πρόβλημα της δημοκρατίας, της πολιτικής δράσης. «Η τραγωδία μάς επιτρέπει να δούμε την αβεβαιότητα που κυριαρχεί σ’ αυτό το πεδίο, την σταθερά εύθραυστη και ατελή φύση των αιτίων και των κινήτρων, πάνω στα οποία βασίζουμε τις αποφάσεις μας... τα κίνητρα δεν είναι κατ’ ανάγκην καθαρά... Είναι μια προειδοποίηση ενάντια στην ύβρη, ακόμη και αν κρύβεται πίσω από ανώτερα κίνητρα και μιλάει με μια γλώσσα εντελώς λογική και αιτιολογημένη... Ακόμη κι όταν πιστεύεις ότι οι πράξεις και οι αποφάσεις σου βασίζονται στα καλύτερα κίνητρα του κόσμου, είναι πιθανό να παίρνεις τερατώδεις αποφάσεις ή αποφάσεις που θα έχουν τερατώδη αποτελέσματα».

Ο Κρέων δεν είναι τέρας και η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή δεν είναι έργο τρόμου. Είναι τραγωδία. Ο ποιητής μάς λέει ότι μια πόλη χρειάζεται να έχει την αίσθηση του τραγικού. Πρέπει να μπορεί να μεταμορφώνει και να ανεβάζει στην σκηνή ως τραγικά παράδοξα τις διαφορούμενες δαιμονικές επαναλήψεις, όπου συνυπάρχουν και γίνονται ανεκτές οι αντιφάσεις της πολιτικής σφαίρας.

Ένας δικτάτορας δεν μπορεί να φτάσει στην τραγική θέση, να αντέξει τον κλονισμό από την απώλεια της παντοδυναμίας. Ανεβάζει παραστάσεις τρόμου στην σκηνή της πραγματικότητας· απειλεί να καταστρέψει την ικανότητα των ανθρώπων να γνωρίζουν (μεταμορφώνουν) την πραγματικότητα (Manolopoulos, 2016).

Και οι θεοί και οι άνθρωποι υπακούουν στην Ανάγκη. Πρόκειται για την Ανάγκη να αφήσεις πίσω την παντοδυναμία σου και να αναγνωρίσεις τα όρια της πραγματικότητας· για την ανάγκη να δημιουργείς νόημα· πρόκειται για υπακοή στην έννοια της δέσμευσης ενός πραγματικού εαυτού και όχι για συμμόρφωση ενός ψευδούς εαυτού.

Η Αντιγόνη είναι ο αληθινός εαυτός της. Υπακούει στην Ανάγκη να στοχάζεται, να φτιάχνει νόημα. Αισθάνεται υποχρεωμένη να χτίσει ένα τόπο ενοίκισης, τον τελικό τόπο του Πολυνείκη· ένα νόημα με το οποίο να περιβάλει την ιστορία του. Αλλιώς, ο θάνατος του εκλιπόντος θα είναι άθλιος: θα κείται άθαφτος, αβοήθητος, άμοιρος του δικαιώματος να ανήκει στην τάξη των ανθρώπων. Το σύμπαν που τον περιβάλλει δεν θα γίνει κόσμος, πεδίο νοήματος, νόμου, στα μάτια των ζωντανών. Δεν θα συναντηθεί ποτέ στο πρόσωπό του το παρελθόν και το μέλλον, στο παρόν των ζώντων, σε μια αιώνια, άχρονη, στιγμή παρόντος. Δεν θα ζήσει στην αθανασία. Από τον καιρό του Ομήρου μέχρι τις μέρες των τραγικών ποιητών η αθανασία είναι έργο των ζώντων, δίνεται μέσα από την διαδικασία του πένθους και την ζωντανή ανάμνησή τους.

Η ψυχική εργασία μας οικοδομεί σταθερά ένα κόσμο από το περιβάλλον σύμπαν. Τον κόσμο τον βρίσκουμε, αλλά και τον δημιουργούμε επίσης (Winnicott, 1971). Οι ψυχικές μας κατασκευές δουλεύουν νυχθημερόν για να χτίσουν τον κόσμο μας.

Ο Freud άρχισε να οικοδομεί τον κόσμο του μέσα από το πένθος, από τα όνειρά του, που ακολούθησαν τον θάνατο του πατέρα του. Η δουλειά του ονείρου είναι ακριβώς ίδια με την καθημερινή ασυνείδητη σκέψη ως μέρος της αρχής της πραγματικότητας, για να βοηθήσει στην προσαρμογή στη ματαίωση.

Είναι δύσκολο να εξηγήσουμε τους κανόνες του γύρω μας κόσμου, είναι κάτι βαθύ, εσωτερικό, σπλαχνικό και πρωτογενές. Ένας πολιτισμός δημιουργείται από τις πρώτες αυθόρμητες χειρονομίες του αληθούς εαυτού του βρέφους που αναδύεται από την πρωταρχική ένωση και τις συγκεκριμένες αποκρίσεις της μητέρας που προσφέρουν νόημα και κοινωνική αξία στις χειρονομίες του. Η ηθική αρχίζει στην νηπιακή ηλικία και έχει να κάνει με τους συνανθρώπους μας (Freud, 1895). Χωρίς την ηθική είμαστε γυμνοί, χωρίς περιβάλλοντα κόσμο. Η λέξη *ήθος* στα ελληνικά συνδέεται με την ηθική, τον νόμο, τα ήθη, τα έθιμα, τον χαρακτήρα. Στον Όμηρο η λέξη *ήθος* σήμαινε το φυσικό ενδιαίτημα, το καταφύγιο ζώων και ανθρώπων από τα αρπακτικά. Η ηθική της Αντιγόνης είναι ο αγώνας της να δημιουργήσει νόημα, να το ολοκληρώσει και να πολεμήσει ενάντια στις δυνάμεις που το καταστρέφουν.

Η ψυχική ζωή χρειάζεται την αλήθεια, όπως ακριβώς ο οργανισμός εξαρτάται από την τροφή. Η επιβίωσή μας, ωστόσο, εξαρτάται από την ικανότητά μας να αυτοπροστατευόμαστε από την αλήθεια που δεν μπορεί να προσλάβει η ψυχή μας χωρίς να καταστραφεί (Bion, 1982:192).

Μας είναι ενδεχομένως αναγκαίο να σκεπάζουμε την γυμνή αλήθεια για να την κάνουμε πιο ανεκτή. Μπορούμε να πιστεύουμε τα ψέματά μας. Μπορούμε όμως και να οπισθοχωρήσουμε, να αποκόψουμε τους δεσμούς με τους άλλους και να επιστρέψουμε εκεί που άρχισε η ύπαρξή μας, στο μη ον, στο μη νόημα.

Χρειάζεται πολύ θάρρος για τις αυθόρμητες χειρονομίες και λέξεις που θα βγουν έξω και θα περιπλανηθούν στις οδούς της πόλης, ένας αληθινός εαυτός μας σε δράση, εκείνος ακριβώς που τρέμουν όλοι οι τύραννοι (Winnicott, 1958, Parsons, 2016).

ΚΡΕΩΝ: Φρίκη λες Τι είναι;

ΤΕΙΡΕΣΙΑΣ: Θα καταλάβεις ακούγοντας σημάδια της τέχνης μου.

Στο μαντείο που ήμουν και καταλήγουν οι ήχοι

των πουλιών οι σημαίνοντες

άκουσα κρωξιές πουλιών παράξενες ήταν

στριγγλιές κακοσήμαδες που δεν είχαν νόημα

.....

Δεν έχουν τα πουλιά φωνές σημαίνουσες¹

Ο μάντης λέει: Σκέψου. Είναι τρομερό όταν το περιβάλλον σου δεν σου δίνει σημάδια αμοιβαίας αναγνώρισης. Σημάδια με τα οποία να δομήσεις ένα νόημα που θα περιέχει την ιστορία σου, σημάδια για να χτίσεις ένα κόσμο από το σύμπαν, μια τάξη νοήματος, ένα τόπο ηθικής. Μπορούμε να λειτουργούμε καθημερινά χωρίς να σκεφτόμαστε. Οι σκέψεις χρειάζονται ένα υποκείμενο που να τις επικαλείται, και ένα εσωτερικό αντικείμενο που να επιβεβαιώνει ό,τι το υποκείμενο επενδύει (Aisenstein, 2019).

Τι γίνεται, όμως, αν η πόλις που μας περιβάλλει πάψει να έχει νόημα, πάψει να συνιστά κόσμο; Αν εμείς πάψουμε να κατανοούμε; Αν μας καταλάβει σύγχυση; Αν χάσουμε τον προσανατολισμό μας; Αν δεν διαθέτουμε πια την ικανότητα να πάρουμε την τραγική μας θέση; Αν η δημοκρατία δεν είναι πλέον αυτοαναφορική; Αν η πόλη μας χάσει την αίσθηση του τραγικού; Αν πάψουμε να είμαστε υποκείμενα;

Ο Αίμων τον προειδοποίησε τον πατέρα του, τον Κρέοντα: θα κυβερνάς μian έρημη χώρα. Σύμφωνα με την πεποίθηση της Αντιγόνης,

---

¹ Χρησιμοποιώ την ποιητική μετάφραση της Αντιγόνης του Σοφοκλή από τον Κώστα Τοπούζη.

την Θήβα την τρώει μια βαθιά λύπη, ένας σκοτεινός ουρανός, μια ζοφερή μέρα.

Ο Γιώργος Σεφέρης γράφει στο ποίημά του *Κίχλη III – Το φως*:

...θα φύγουν τα πεύκα και τα καθρεφτισμένα βουνά

και το τιτίβισμα των πουλιών

θ' αδειάσει η θάλασσα, θρυμματισμένο γυαλί, από βοριά

και νότο

θ' αδειάσουν τα μάτια σου απ' το φως της μέρας

πως σταματούν ξαφνικά κι όλα μαζί τα τζιτζίκια.

Ο ποιητής αποκαλεί «σκοτεινή κοπέλα» την Αντιγόνη τον καιρό του ελληνικού εμφύλιου, όταν ο αδελφός σκότωνε τον αδελφό, αποφασισμένος ή να κατακτήσει την μητρική χώρα είτε να την κάνει χώρα έρημη (Καψάλης, 2022). Ο Σοφοκλής συνδέει την Αντιγόνη με την Κόρη που κάθε χρόνο επέστρεφε από τον Άδη και ενωνόταν ξανά με την μητέρα της Δήμητρα και την γιαγιά της Ρέα, έτσι ώστε από την επανένωση των τριών γενεών γυναικών η γη γινόταν εύφορη και ξανανθούσε. Αυτό δεν συμβαίνει στο θεατρικό δράμα *Αντιγόνη*.

Ο Σεφέρης μιλάει γι' «αγγελικό και μαύρο φως», που είναι το φως του πένθους, της αυγής και της άρνησης της πραγματικότητας. Δεν είναι το φως της νύχτας και του ύπνου. Το σκοτάδι είναι μια άμυνα που καλύπτει και κρύβει από το βλέμμα μας την οδύνη να ξέρουμε ότι είχαμε ένα καλό αντικείμενο και το έχουμε χάσει (Winnicott, 1977, Bion, 1982). Η μητέρα έχει χαθεί. Η επαφή με τον ανθρώπινο πυρήνα της θηλότητας έχει χαθεί.

Φυσικά, το κορίτσι που μεγαλώνει ξεχωρίζεται από την μητρική ρίζα – αλλά δεν ξεριζώνεται τελείως. Παύει να την εξιδανικεύει, τώρα εξιδανικεύει τον εαυτό της, γίνεται ηρωίδα (Green, 1991). Γίνεται ξεχωριστό υποκείμενο, που μπορεί να κάνει τις δικές του σκέψεις, περιμένοντας με αγωνία την απόκριση του εσωτερικευμένου μητρικού αντικειμένου. Είναι σε τραγική θέση. Εντέλει, θα κατεβεί στην «καρδιά του σκότους», στον τρόπο του κενού, την καταστροφή του νοήματος.

Σε ακραίες συνθήκες η σημασία της μητέρας για την εσωτερική ζωή απορρίπτεται τελείως, απορρίπτεται η εσωτερικότητα της γυναίκας. Η Αντιγόνη αυτοπροσδιορίζεται ως θυγατέρα του πατέρα της, φύλακας του τάφου. Δεν ορίζει εαυτήν ως κόρη μητέρας ούτε ως μητέρα παιδιού

(Britton, 2002). Είναι καταδικασμένη να κλειστεί σε πέτρινη σπηλιά, σαν την Νιόβη να έχει τις σταγόνες της βροχής για δάκρυα και για σώμα της την πέτρα, με τον χρόνο να έχει σταματήσει ανάμεσα ζωής και θανάτου, στο αιώνιο πένθος. Μέσα σ' αυτό τον πέτρινο τάφο πέθανε ο Αίμων αγκαλιάζοντας το σώμα της: ένα αιώνια εξανιδανικευμένο ζευγάρι.

Ο Κρέων δεν είναι τρυφερός πατέρας για τον γιο του. Αρνείται τους δεσμούς αίματος με το παιδί του, υπηρετεί τον νόμο της πόλης. Είναι βίαιος, συμπαγής, αμετακίνητος, αδιαπέραστος σαν τον βράχο. Δεν έχει εσωτερικότητα, χώρο για να συγχωρήσει. Η εσωτερικότητα του ανθρώπου διαμορφώνεται από δεσμούς αμφισεξουαλικότητας και μητρικές και πατρικές πρώιμες ταυτίσεις, που είναι επίσης και σχέσεις. Πρόκειται για πρώιμους δεσμούς αγάπης, φιλίας και τρυφερότητας μεταξύ γονιού και παιδιού, ανάμεσα στ' αδέρφια. Είναι βασικό θεμέλιο δεσμών, μήτρα του «κοινού αίματος». Από αυτό το ψυχοσωματικό υπόβαθρο του πρώιμου συμβολισμού αντλούμε υλικό για τις συναισθηματικές εμπειρίες που δημιουργούμε, και ζούμε μαζί με άλλους εαυτούς που είναι κοντινοί μας, και ταυτοχρόνως με το φαντασιωσικό υλικό με το οποίο τούς σημασιοδοτούμε.

Μπορούμε να σκεφτούμε, ακολουθώντας την ανάλυση του Segal (1990), ότι η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή περιέχει τον πυρήνα της ασχήμιας, την ύβρη, την ανυποχώρητη εναντίωση των δυνάμεων της καταστροφής, την σπηλαιώδη ορμή του θανάτου, τον τρόμο, το κενό· κι ακόμη φανερώνει το κάλλος της συνοχής, του ρυθμού, της αρμονίας της μορφής.

Η *Αντιγόνη* και ο Κρέων δεν είναι οι χαρακτήρες της τραγωδίας· χαρακτήρας της τραγωδίας είναι η πόλις. Και ο χορός, που αντιπροσωπεύει εμάς, τον λαό, διηγείται επί σκηνής τις πολιτικές μας πράξεις, τα λόγια μας, τις φαντασιώσεις μας και τα αισθήματά μας. Η πλοκή όλων αυτών των συγκρούσεων κάνει την πόλη μια δέσμη προβολών των πράξεων, των φαντασιώσεων και των αισθημάτων μας. Είναι ένα εξόχως υποκειμενικό αντικείμενο, στο οποίο επιτιθέμεθα για να το σκοτώσουμε. Επιβιώνει, και μέσα από την οδυνηρή εργασία του πένθους μεταμορφώνεται σε ένα πραγματικότερο, αντικειμενικότερο και χρήσιμο εξωτερικό αντικείμενο.

Το έργο κρατάει μπροστά μας έναν καθρέφτη για να ζήσουμε, να σκεφτούμε και να γίνουμε μάρτυρες ενός βιώματος: της ύβρεως και της καταστροφικής συντριβής. Το δράμα μάς βοηθάει να απαρτιώσουμε το αδιανόητο κάνοντάς το τραγική πλοκή. Την πλοκή την προκαλεί η πολιτική απόφαση του Κρέοντα. Η πλοκή αρχίζει να ξεδιπλώνεται με την *Αντιγόνη* στην ρωγμή του αυγινού σκοταδιού. Δίνει μορφή στο νόημα για να περιβάλει την ιστορία. Τελειώνει με τον Κρέοντα ακινητοποιημένο από

τον τρόπο να κάθεται ΣΕ ΜΙΑ ΠΕΤΡΙΝΗ ΣΠΗΛΙΑ Ο Κρέων έχει βγει από την σπηλιά και έχει βρει το πτώμα της γυναίκας του μέσα στο παλάτι, μάλλον μιλάει έξω με τον χορό, ένα μη αναπαραστάσιμο κέντρο της ιστορίας, με την ακινησία της ορμής του θανάτου (Segal, 1990).

Στην τραγωδία, όπως και στο παιχνίδι, οι ασυνείδητες φαντασιώσεις παίζονται στην πραγματικότητα και τις μοιραζόμαστε με άλλους. Η *Αντιγόνη* είναι ένα παράδειγμα του πώς μια κοινωνία μπορεί να ανεβάσει στην σκηνή τις άγνωστες ασυνείδητες δυνάμεις της για να τις επεξεργασθεί και να τις απαρτιώσει στην πολιτική σφαίρα.

Η τραγωδία τελειώνει με τον χορό που διακηρύσσει ότι η ικανότητα για σκέψη έρχεται πριν από την ευτυχία, την «ευδαιμονία». Ο Καστοριάδης (2008:219) μας θυμίζει τον Ηράκλειτο: «*Τοῦ λόγου ἐόντος ζυνοῦ... Η λογική είναι κοινή για όλους. Για να βρούμε το πραγματικό, μαζευόμαστε με άλλους σε ένα μεταβατικό χώρο, όπου δημιουργούμε και βιώνουμε τις εμπειρίες μας μαζί, μαθαίνοντας από τους άλλους και γινόμενοι αυτοί που είμαστε*».

Η Αντιγόνη ορίζεται από την αρχή της τραγωδίας ως αδελφή.

ANTIGONH: Ὡ κοινὸν ἀντάδελφον Ἰσμήνης κάρα.

Οι ποιητές με την φωνή τους δημιουργούν το *κοινόν*, μια κοινότητα, προσφέροντας έτσι σε ό,τι είναι ξένο συνοχή και συνέχεια, τα καταστατικά στοιχεία της ταυτότητας. *Αντάδελφον* σημαίνει από την ίδια μήτρα, *δελφόν*. Ο άνθρωπος γεννιέται σε μια αρχέγονη μήτρα διωποκειμενικότητας με μιαν εγγενή ανάγκη –παρόμοια με την πείνα και την δίψα– αναζήτησης του άλλου εαυτού (Ogden, 2004). Από το μη-είναι γεννιέται το είναι, με μια αρχική μονότητα και μια πρόωρη εγγύτητα (Winnicott, 1971). Η Αντιγόνη μάς δείχνει ότι το έλεος είναι μια αμοιβαία αναγνώριση της ανθρώπινης ομοιότητας του ενός με τον άλλον σε ένα βαθύ εσωτερικό επίπεδο παρά τις διαφορές (Ferenczi, 1985: 358, Miller, 2019).

Η *Αντιγόνη* δείχνει επίσης ότι τον άνθρωπο τον χαρακτηρίζει στα βάθη της ψυχής του μια μαχητικότητα, ένας απηνής αγώνας για την ζωή, μια ουσιαστική συγκρουσιακότητα. Αγωνίζεται να μπορέσει να εκφράσει τις αυθόρμητες κινήσεις του, τον αληθινό εαυτό του εν δράσει· να μπορέσει να υφάνει μια πλοκή νοήματος γύρω από τον βράχο τού μη αναπαραστάσιμου· να αποποιηθεί τον υβριστικό ναρκισσισμό του, να εσωτερικεύσει τις παρορμήσεις, την παντοδυναμία και την αμφισεξουαλικότητά του· να ανοιχτεί στο άλλο πρόσωπο, στον έξω

κόσμο, παραμένοντας ταυτοχρόνως ένα αυτόνομο σκεπτόμενο υποκείμενο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aisenstein-Averof, M. (2019). *Desir – Douleur - Pensée*, ελλην. μτφρ. Σ. Λεωνίδα, πρόλ. και επιμ. Π. Αλούπης, Άγρα, Αθήνα.

Bion, W. R. (1982). *Cogitations*, Karnac, London 1992.

Britton, R. (2002). Forever father's daughter: the Athene-Antigone complex, στο J. Trowell and A. Etcegoyen (επιμ.) *The Importance of Fathers. A Psychoanalytic Re-Evaluation*. Brunner-Routledge, London.

Ferenczi, S. (1985). *Le Journal Clinique*. Petite Bibliotheque Payot, Paris.

Freud, S. (1895). *Project for a scientific psychology*, S.E. 1.

Freud, S. (1901) *The Psychology of Everyday Life*, S.E. 6.

Freud, S. (1912-1913) *Totem and Taboo: Some points of Agreement between the Mental Lives of Savages and Neurotics*, S.E. 13.

Green, A. (1991). On the constituents of the personal myth, στο P. Hartocollis & I. D. Graham (επιμ.) *The Personal Myth in Psychoanalytic Theory*, International Universities Press, Madison, Connecticut.

Castoriadis C. (2008). *Ce qui fait la Grèce, 2. La Cité et les lois. Séminaires 1983-1984, La création humaine III*, επιμ. Enrique Escobar, Myrto Gonticas, Pascal Vernay, Éditions du Seuil, Paris (ελλην. μτφρ. Ζωή Καστοριάδη, εκδ. Κριτική, Αθήνα).

Καψάλης, Δ. (2022). Τα παιδιά του Οιδίποδα. Ψηφίδες για την Αντιγόνη. Έκδοση του Φεστιβάλ Αθήνας και Επιδάουρου, Αθήνα.

Manolopoulos, S. (2016). Discussion of Michael Parson's 'Authors of our authority'. EPF Bulletin 70. <https://www.epf-fep.eu/eng/article/discussion-of-micael-parsons-authors-of-our-own-authority>

Manolopoulos, S. (2022). *Psychoanalysis and Euripides' Suppliant Women. A tragic Reading of Politics*, Routledge/Focus, London and New York.

Miller, P. (2019). Working through the body-ego in the analytic process. *EPF Bulletin*, 73: 134-141.

Ogden, T. H. (2004). The analytic third, *Psychoanalytic Quarterly*, 73(1):167-195.

Parsons, M. (2016). Authors of our authority. *EPF Bulletin*, 70. <https://www.epf-fep.eu/eng/article/authors-of-our-own-authority>

Segal. H. (1990). *Dream, Phantasy, Art*, Routledge, London.

Σοφοκλής, *Αντιγόνη*, εισαγ., μτφρ., σχόλια Κ. Τοπούζης, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1997.

Sophocles. *The Antigone of Sophocles*. Edited with introduction and notes by Sir Richard Jebb, Cambridge University Press, Cambridge 1891.

Steiner G. (1988): Ο θάνατος της τραγωδίας, ελλην. μτφρ. Φ. Κονδύλης, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα.

Steiner, G. (2011): *The Poetry of Thought. From Hellenism to Celan*, A New Directions Book, New York.

Williams, B. (1993) *Shame and Necessity*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

Winnicott, D. W. (1958). The capacity to be alone, στο *The maturational Processes and the Facilitating Environment*, Hogarth Press, London.

Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*, Karnac, London.

Winnicott, D. W. (1977). *The Piggle. An Account of the Psychoanalytic Treatment of a Little Girl*, International University Press, New York. [Ελλην. έκδ. (2022): Πρόλ. Σ. Μανωλόπουλος, μτφρ. Ν. Σαμοθράκη, εκδ. Αρμός, Αθήνα.]